

‘OVERGANGSZONE’

Interactie van Kunst, Erfgoed en Landschap en het ENCI-gebied in Transformatie

Eindverantwoording voor het Mondriaan Fonds – Opdrachtgeverschap – 102509911

Openbare ruimte ontstaat als idee, als vermoeden van een mogelijkheid van samenleven en mens zijn. Kunstwerken concretiseren die utopie, niet door haar planologisch te vertalen, of te ontwerpen, maar door het achterliggende gevoel, de erin besloten hoop, zichtbaar, voelbaar en ervaarbaar te maken.¹

In het Plan van Transformatie (PvT) heeft naast de (her)ontwikkeling van industrie, natuur, cultuurhistorie en recreatie ook de kunst een rol gekregen.² In het kunst en onderzoek project ‘OVERGANGSZONE’, dat in 2016 van start is gegaan, onderzoeken jonge kunstenaars de verschillende verborgen noties van plaats, die een rol spelen in het transformatieproces van de ENCI. Dat doen zij in nauwe samenwerking met partners van partijen, verenigd onder de Stichting Ontwikkelings-Maatschappij ENCI-gebied (SOME).³

Publieksmomenten (1) en Onderzoekstatelier (3)

Daarmee is logischerwijze ook de actieve rol van wetenschappelijk onderzoek en praktijkbeoefening onderstreept, omdat de kunstenaars van ‘OVERGANGSZONE’ (‘O’) samenwerken met de diverse stakeholders, die (direct of indirect) gerelateerd aan SOME, betrokken zijn bij het transformatieproces van het ENCI-gebied.⁴ Kleinschalig begonnen op specifieke momenten en verschillende plaatsen – zowel in het ENCI-gebied als in de stad – organiseerden de kunstenaars in samenwerking met hun partners vanaf de start van het project speciale kijkmomenten om het publiek inzage te geven in hun onderzoek. Deze ‘pareltjes’ groeiden uit tot ware publieksevenementen (1); zo creëerden we stap bij stap een podium en voegden we onze eigen geschiedenis toe aan de gelaagde van de ENCI-groeve.⁵ Daarnaast probeerden we aan te haken bij grotere evenementen (landelijke Reuvensdagen en MACCH van de UM) en maakten we verbindingen met nieuwe partners (de Master Fine Arts *Polis* van Zuyd Hogeschool). Het Lectoraat Autonomie en Openbaarheid in de Kunsten (AOK) speelde hierop in, om alle kunstenaars van ‘O’ te begeleiden en ondersteunen in hun onderzoek en presentaties die zij voor de MA-studenten gaven (3).

Website (2)

Tegelijkertijd werd er een gloednieuwe website opgetuigd door een van de deelnemers ontworpen en door de tijd onderhouden door verschillende jonge deskundige ontwerpers uit het kunstenveld. Geregeld kwamen er nieuwsbrieven uit, die naderhand op de *Timeline* geplaatst en gedocumenteerd zijn. Deze *Timeline* van de website is een belangrijke *eyecatcher*, waarbij we (net zoals de zichtbaar, rijke historische bodemlagen in de ENCI-groeve) de tijdslagen in ons project in zichtbaar wilden maken. Verder diende de website als informatie voor het publiek, als onderzoek portal voor de kunstenaars en als archief voor alle projecten. Deze website wordt tot en met heden onderhouden (zie ook ‘Toekomst’)

Deelname Congres EEA (4)

De opdracht, die de kunstenaars eind 2016 meekregen: "het onverenigbare zichtbaar en ervaarbaar te maken", heeft zich tijdens het grootschalige publieksmoment op 3 september 2017 verrassend en helder voor een groot publiek gemanifesteerd.⁶ Deze publieksmanifestatie werd georganiseerd in het kader van het driedaagse European Association of Archaeologists (EAA) congres, dat in 2017 in het MECC Maastricht plaatsvond, en waarin we zelf in de sessie 'Experimental Heritage' presenteerden (4).⁷ Dat heeft waardevolle contacten opgeleverd met de Universiteit Kalmar en een groep kunstenaars uit Óland (Zuid-Zweden). Als gevolg daarvan zijn wij (3 kunstenaars, 2 wetenschappelijke partners en ondergetekende) in september 2019 voor 4-daagse workshop en symposium uitgenodigd in Kivik en Kalmar om samen met eenzelfde samengestelde groep uit Ierland in het kader van 'Experimental Heritage' de vergelijkbare bodem, erfgoed en kunstenaarsprojecten van de drie landen te bespreken en mogelijke plannen te smeden voor de toekomst.⁸

Op het publieksevent in september 2017 was het ENCI-gebied nog niet geopend voor het publiek. Publiek (er werden ca. 500 p. geteld) werd derhalve getooid in gele jasjes en helmen, en vormden een natuurlijk onderdeel van het evenement. SOME voerde de gehele logistiek uit, incl. ENCI-gidsen, vergunningen, bewaking en beveiliging, etc. (4). Tegelijkertijd voltrok zich op de vooravond van het congres de opening van *PIONEERS* in het Regionaal Historisch Centrum Limburg (RHCL), een tentoonstelling die artistiek onderzoek in het ENCI-gebied in een meer historische context plaatste. Hierin werd tevens werd er samengewerkt met de Jan van Eyck Academie en het Provinciehuis Maastricht.⁹

Kunstenaars hebben dankzij hun samenwerking met diverse stakeholders, de specifieke insteek op het transformatieproces weten te vertalen in relevant onderzoek en hebben deze door middel van installaties, performances en co-creaties verbeeld en gepresenteerd in een eendaagse manifestatie in en om de ENCI-groeve. *"'OVERGANGSZONE' is een succes. Het is een mooi thema waarmee een artistieke blik geworpen wordt op een plek die niet direct gekoppeld wordt aan kunst, en zo nieuwe identiteitslagen ontwaart. Een waardevol project dus wat mij betreft."*¹⁰

De manifestatie vormde een belangrijk ijkpunt voor zowel het project als het transformatieproces van het ENCI-gebied in de opmaat naar de ontwikkeling van het nieuwe Verzamelgebouw, een multifunctioneel gebouw, waar ook de resultaten van het onderzoek getoond zou worden. Met trots hebben we mogen constateren dat, na deze mijlpaal in 2017, de kunst onderdeel uitmaakt van het transformatieproces van het ENCI-gebied en dat het inmiddels de verbinding legt naar een zowel geïnteresseerd als breed publiek. Daarmee heeft de kunst niet alleen verbindende rol gespeeld naar het publiek, maar ook naar de 'onverenigbare' stakeholders, en de (interesse gewekt van de Maastrichtse en Limburgse) politiek en samenleving. Zo werden we in juni 2018 gevraagd als een van de drie sprekers in een mini-symposium over de opbrengsten van de Innovatie-agenda Cultuur van de gemeente Maastricht.

Presentatie Verzamelgebouw ENCI-gebied (5) en Overhead (6)

In de opmaat naar het Verzamelgebouw (dat op zich liet wachten), hebben we in februari en maart 2018 op uitnodiging van het Natuurhistorisch Museum Maastricht (NHMM, onderdeel uitmakend van het Centre Céramique) een tijdelijk 'ArtLab' ingericht (naast het bestaande ScienceLab), dat bemand werd door de kunstenaars van 'OVERGANGSZONE'. Het ArtLab functioneerde als actief laboratorium, waar de kunstenaars onderzoek deden en experimenteerden, in gesprek gingen met deskundigen en publiek, en het museum en de collectie grondig hebben bestudeerd, om hun werk

verder te kunnen ontwikkelen. Het ArtLab werd afgesloten met een spetterende manifestatie tijdens de Museumnacht Maastricht(M8), waarbij ook studenten Fine Arts (BA) betrokken waren (13 april 2018). Hier hebben een aantal kunstenaars hun eindwerk gepresenteerd.¹¹ De kunstenaars van 'O' zijn voor hun presentaties tijdens M8 rechtsreeks ondersteund door het Centre Céramique (5).

Dit alles mondde uit tot een samenwerkingsovereenkomst van SOME met het Natuurhistorisch Museum Maastricht/Centre Céramique, de Universiteit Maastricht en Natuurmonumenten, waarbij 'OVERGANGSZONE' actief betrokken werd. Speciaal voor die gelegenheid werd het kunstwerk van 'O'-deelnemers Gladys Zeevaarders en Sophie Johns gepresenteerd, als resultaat van hun samenwerking met John Jagt (paleontoloog en conservator NHHM).¹² Voor 'OVERGANGSZONE' betekende deze samenwerking eveneens, dat naast studenten van de UM ook studenten Fine Arts onderzoek kunnen doen in het ENCI-gebied.¹³ Dit werd verder ontwikkeld in het voorjaar 2019, maar is door Corona in stilte verlopen.¹⁴ Het krijgt zeker een vervolg (zie 'Toekomst').

De finale act was gepland in juni 2020 met het 'Festival of Imagination'.¹⁴ Het uitblijven van het feitelijke Verzamelgebouw hield het transformatieproces in beweging. Tegelijkertijd zijn we ons steeds meer gaan beseffen dat de ENCI-groeve en omliggend gebied bij uitstek ons werkgebied is, omdat het constant in ontwikkeling is. De bedoeling van het 'Festival of Imagination' was het bezingen van het eeuwigdurende transformatieproces van het ENCI-gebied. Met oude ENCI-archieffilmbeelden en nieuwe kunstproducties (van een zestal kunstenaars die de afgelopen jaren onderzoek hebben gedaan in het gebied), en een eenmalig optreden van ENCI-koor wilden we de transformatie van het ENCI-gebied in al zijn gelaagdheden belichten. Het filmfestival markeerde tevens het einde van een bewogen geschiedenis. De ENCI is nu officieel gesloten en de laatste medewerker nam in 2020 afscheid. Tegelijkertijd staan we ook aan de start van een nieuwe periode. Het filmfestival werd door Corona verplaatst naar 17 oktober 2020. Wederom door de noodvorderingen van Corona werd dit verplaatst naar 10 april 2021 en werd uiteindelijk uitgevoerd op 18 september 2021 jl. Het was een enorme krachtinspanning en tegelijkertijd een groot succes. Het 'circus iedere keer opnieuw optuigen' kostte operationeel, organisatorisch, logistiek en financieel extra veel tijd, energie en geld. Steeds de PR-machine starten, reserveringsystemen aanmaken, financiële administratie uitvoeren en door de onzekerheid en uiteindelijk opschorting (o.i.v. Covid-19) de afmeldingen weer terug betalen en met nieuwsbrieven en persoonlijke mail het vertrouwen van het publiek blijven wekken, betekende ook een aanslag op de overhead (6). De Gemeente Maastricht en het PBCF-Limburg zijn op het einde nog extra bijgesprongen en SOME heeft alle logistiek en faciliteiten ter plekke voor haar rekening genomen (5). Toen uiteindelijk tussen twee Lockdowns het festival toch kon draaien, was ook 'Tout Maastricht' aanwezig en stroomde het publiek, uitgerust met wandelschoenen, QR-code en klapstoeltjes, uit alle windrichtingen toe.¹⁵

Inmiddels heeft 'OVERGANGSZONE' zich ontwikkeld tot een transformatie-icoon, vanuit het idee van een zich voortdurend afwisselend dynamisch (noem het 'transformerend') 'icoon' dat steeds de actuele situatie in het transformatieproces van het ENCI-gebied markeert en zichtbaar maakt. Terugkijkend op de afgelopen jaren was in feite ons eerste icoon de publieksmanifestatie op 3 september 2017, dat destijds de aanstaande openstelling van de overgangszone markeerde. Refererend hieraan, kunnen de Acte van samenwerking in juni 2019 en het 'Festival of Imagination' op 18 september 2021 ook zo gekenmerkt worden als resp. icoon 2 en 3, en willen we in de nabije toekomst nog een aantal momenten als icoon uitzetten. In dit tijd/plaats-icoon hebben de kunstenaars van 'OVERGANGSZONE' fluide gepresenteerd, hebben een aantal het podium verlaten en zullen in de loop der tijd vervangen worden door nieuwe kunstenaars.

Toekomst

Voor de veelal jonge kunstenaars was 'OVERGANGSZONE' een belangrijke opmaat naar hun verdere praktijk. Een aantal van hen heeft de Jan van Eyck Academie daarna gevolgd, heeft Masteropleidingen of diverse *Artists in Residences* gedaan, heeft startsubsidies van het Mondriaan Fonds ontvangen of wordt vertegenwoordigd door (internationale) galleries. Het project zelf heeft ervoor gezorgd dat het gebied – hoe bescheiden dan ook – onderdeel is gaan uitmaken van de Maastrichtse culturele infrastructuur. Het heeft het gebied weten te verbinden met Maastricht, ook op cultureel niveau. Het heeft niet zelden de plaatselijke en landelijke pers en tv gehaald. Veel belangrijker nog is dat dankzij het pact dat in 2019 gesloten is met de verschillende culturele en wetenschappelijk partners en Natuurmonumenten, het onderzoek voor de toekomst is veilig gesteld, ook voor kunstenaars en kunststudenten. Misschien is dat nog wel de grootste verdienste dat het project heeft opgeleverd: een doorlopend interdisciplinair onderzoek in een gebied in voortdurende transitie.

Ondertussen heeft ondergetekende een interdisciplinaire onderzoeksminor ontwikkeld, waarbij het ENCI-gebied onderwerp van onderzoek is. Deze minor gaat in het komende voorjaar als pilot van start gaat met zeven kunst- en designstudenten, onder begeleiding van twee onderzoekers in de kunsten en een antropoloog, en in samenwerking met een tiental wetenschappelijke onderzoekers (w.o. archeologen, paleontologen, biologen, erfgoed- en klimaat-deskundigen, etc.), stakeholders (w.o. ENCI-vertegenwoordigers en Natuurmonumenten), kunstenaars, designers en curatoren, die al eerder in dit gebied onderzoek hebben gedaan. We zoeken daarmee tevens de samenwerking met BA interdisciplinary Arts (iArts) en intensiveren de contacten met het Lectoraat AOK. We willen het gebied opnieuw bottom-up vanuit haar initiële kansen en mogelijkheden onderzoeken. Zowel met de kennis die er is als met de inzet van een fris elan en gebruikmakend van wandel- en zintuigelijke methoden, willen we het complex gelaagde gebied opnieuw in kaart brengen, om van hieruit nieuwe vragen te formuleren en het gebied te activeren in het transformatieproces naar de toekomst. Alleen in de kracht van verandering toont zich steeds weer opnieuw de notie van een plek.

Tot slot

Met deze eindverantwoording willen we laten zien, dat we lang hebben gedaan met de subsidie Opdrachtgeverschap van het Mondriaan Fonds, maar dat we er ook veel (meer) mee hebben gedaan, omdat we op onze weg steeds samenwerking zochten met nieuwe partners en de gemaakte verbindingen verdiepten. We sloegen soms zijpaden in, die de hoofwegen weer versterkten. Het leverde nieuwe inzichten op, die we graag voor een volgend conceptplan in de toekomst bundelen.

De interactie van kunst, erfgoed en landschap en het ENCI-gebied komen zo het beste tot hun recht: jonge, veelbelovende en gevestigde kunstenaars die in samenwerking onderzoek doen in een nieuw gebied volop in ontwikkeling. Dit is 'OVERGANGSZONE':

1. het zichtbaar, voelbaar en ervaarbaar maken van het ENCI-gebied in transformatie,
2. als onderzoeksgebied voor kunst, erfgoed en landschap, en
3. in de overgangszone, de publiekszone van het gebied.

Ik sluit af met het Mondriaan Fonds te bedanken in het vertrouwen en steun die zij ons heeft gegeven.

Met vriendelijke groet,

Krien Clevis, 29 maart 2022
Curator 'OVERGANGSZONE'
www.overgangszone.nl

N.B.1: De getallen (1), (2), etc. verwijzen naar de begroting.

N.B.2: Stichting In Principio (SIP) voert de administratie van 'OVERGANGSZONE' in opdracht van Stichting Ontwikkelingsmaatschappij ENCI-gebied (SOME). Zij speelt een mediërende rol in de uitbetalingen van het MF via SOME naar de kunstenaars en partijen.

Noten:

1. Citaat Jeroen Boomgaard. Openbare ruimte als idee en als desillusie. Uit de Witte Raaf. Editie 189, september-oktober 2017. (<https://www.dewitteraaf.be/edities/detail/nl/158>)
2. Plan van Transformatie ENCI-gebied, <https://www.enci-gebied.nl/plan-van-transformatie>
3. Uit het concept 'OVERGANGSZONE', *Abstract*, Krien Clevis, 20.12.2016. www.overgangszone.nl
4. Bijv. de samenwerking van Gladys Zeevaarders met John Jagt (paleontoloog en conservator NHMM), of Sanne Vaassen met Nigel Harle (florist en vrijwilliger in het NHMM) of Mirjam Sentler met Martin Poesen (historicus en oud-werknemer van ENCI), etc. <https://overgangszone.nl/de-kunstenaars/>
5. <https://overgangszone.nl/tijdslijn/page/3/> t/m <https://overgangszone.nl/tijdslijn/page/1/>
6. De opdracht refereert aan het citaat van Jan Mans. Uit het PvT: "Het 'onverenigbare verenigen' heeft in de opgave van het ENCI-gebied een bestuurlijke, maar ook een ruimtelijke betekenis. Industriële gebouwen en functies die doorgaans in conflict staan met natuurontwikkeling, worden in het toekomstige ENCI-gebied in synergie met elkaar ontwikkeld." Het plan richt zich op de bestemming en inrichting van de kalksteengroeve, de overgangszone, het huidige en toekomstige bedrijventerrein en de kade. Inmiddels maakt daar 'OVERGANGSZONE' deel van uit. Zie ook: www.enci-gebied.nl
7. <https://overgangszone.nl/ea-nl/>
8. <https://experimentalheritage.com/karum-creevagh-in-skane-kivikkalmar-oland-16-22-september-2019-sweden/> Door de Corona-crisis is een tweede gezamenlijke workshop uitgesteld, maar heeft dit wel persoonlijke samenwerkingsverbanden tussen de landen opgeleverd,
9. <https://overgangszone.nl/pioneers/>
10. Citaat Menje Almekinders, Communicatie adviseur | erfgoedadviseur BOEi (Nationale Maatschappij tot Restaureren & Herbestemmen van Cultureel Erfgoed). Zie ook: <https://overgangszone.nl/2017/11/03/foto-impressie-opening-3-september/> en <https://overgangszone.nl/2018/02/02/avrotros-kunstuur-2/>
11. Tijdens de Museumnacht op 13 april jl. presenteerden Gladys Zeevaarders & Sophie Johns, Miriam Sentler, Simon Weins, Eline Kersten, Emile Hermans, Charlotte Koenen & Christian Berens, Karel Dicker, Charlotte Lagro, Sanne Vaassen i.s.m. Nigel Harle. Voor de laatste 5 kunstenaars (Charlotte Koenen e.v.) was dit de eindpresentatie. <https://overgangszone.nl/2018/03/07/arts-meets-science/>,
12. <https://overgangszone.nl/2019/06/26/extended-reiteration-ripples/>
13. <https://overgangszone.nl/2019/04/25/een-nieuw-begin-oikos-en-enci/>
14. <https://overgangszone.nl/2020/05/10/wandelingen-in-stilte-artistiek-onderzoek-in-het-enci-gebied-in-corona-tijd/>
15. <https://overgangszone.nl/2020/09/09/festival-of-imagination-enci/>